

על קשרים בין מצרים לעדן במאה הי"ב לספה"נ

מאת ש. אסף

התעודה שלפנינו (ר' ציור א', ע' 117) היא תעודה מעניינת, המראה שוב את קשרי המסחר שבין יהודי מצרים ליהודי עדן. היא נכתבה: על עסק עזבון מר' ורב' חלפון בר שמריה הלוי... שטבע בים התימני... בנמלה של עדן¹. ספרו על כך: סוחרי גוים ורוכלי אומות העולם. אמודאים העלו מן הים מקצת מסחורתו. חלק מן העזבון נלקח על ידי מושל הארץ וחלק נשאר מופקד אצל: מצמון השר וגדול בישראל. בינתיים בא מכתב גם מאת השר מצמון המספר את כל המאורע. גם באו לקאהרה שלושה יהודים שהיו בעדן בזמן שמשו את הנטבע מן הים והביאוהו לקבורה. בית הדין שבקאהרה: במושב אזונו... נגידנו שמואל הנגיד הסכים להעמיד אפוטרופוס ומורשה, שילך לעדן ויקבל את עזבון הנפט, שהניח אחריו בן קטן ושתי יתומות ואלמנה. והנה נודמן להם אברהם בר יוסף מעיר מהדיא אשר בתונס שהיה עושה את דרכו לתימן, ובקשו ממנו שיקבל על עצמו אפוטרופוסות זו והקשה לשאול שכר מרובה, אך העמידוהו על שמונים זהוב שיקח בשכרו, אבל המשא והמתן עמו לא נסתיים, כי רגלו האחת היתה בספינה ורגלו אחת ביבשה, ולא גמרו עמו: עד שהורס קלע ספינתו והלך לו. ובית-הדין מודיע למצמון, שאם הוא כבר מינה מצדו מורשה הרי הוא מקובל עליהם, ואם לאו: הנה זה האיש מר' ורב' אברהם הנזכר הוא ראוי לדבר.

לא ניקב בתעודה זמן. הזמן היה רשום בוודאי בסופה, אבל זוהי כנראה, טיוטא שנשארה בידי בית-הדין שבקאהרה ולא נשלמה עד גמירא; אולם יכולים אנו לקבוע זמנה בקירוב, כי שמואל הנגיד הנזכר בה, הוא הנגיד המפורסם ר' שמואל בן חנניה, ידידו של ר' יהודה הלוי, והוא שימש בנגידות בשנות 1141—1159 לספה"נ. אפשר גם שהתחיל בתפקיד זה מספר שנים לפני 1141.

מרנא ורבנא מצמון השר והגדול בישראל—הוא כנראה מצמון בן יפת, שפייטן אחד בשם אברהם המערבי² מרבה לספר בשבחו בשירו, שפרסמו מרמור שטיין³, ומכנהו: נגיד עם לד' (ש' 15), ראש הקהלות (ש' 16). תעודה אחרת הנוגעת לו פרסמו מאן⁴ ולפניו בראדי⁵, וכבר הראו על משוגתו של מרמור שטיין, העושה את מצמון בן יפת לנגיד באפריקה, או—מה שמתקבל יותר על דעתו—בספרד, וקובע את זמנו לפני שנת 1014 לפסה"נ. מאן מזכיר⁶ שקטע אחד מן הגניזה, השמור בספריית

(1) מקרי טביעת אניות היו מצויים ביותר; ור' מה שכתבתי במקורות ומחקרים בתולדות ישראל, (ירושלם, תש"ו); ע' 136; 138; ושטרניס, תולדות היהודים במצרים וסוריה א', ע' 193, וציון ד' (תרצ"ט), ע' 217—230.

(2) אברהם המערבי, שנתגלגל לעדן, עיר מושבו של מצמון, לא היה יחיד בדורו, כי אנו מוצאים כמה וכמה יהודים ממקומות שונים בצפון אפריקה שעסקו במסחר בעדן; ור' שטראוס, תולדות היהודים במצרים א', ע' 194.

(3) ר' 601—603, MGWJ 1906, S.

(4) ר' 303, HUCA III, p.

(5) ר' 246, MGWJ 1908, S. (6) ר' שם, ע' 302.

האוניברסיטה בשטרסבורג, מכיל מכתב תודה מאת חלפון בן מצמון ליחזקאל החזן בן נתן על הבעת תנחומים, והמכתב נכתב בעדן בחדש מרחשון, א' תס"ד לשטרות (1152 לספה"ב). מאן משער שחלפון זה הוא בנו של מצמון בן יפת⁷. אמנם, יש להניח, שמצמון בן יפת מת שנים אחדות לפני שנת א' תס"ד לשטרות, כי מתוך מכתב אחד שפרסמו ד"ר א. שטרסרוב⁸, ושנכתב בשנת א' תס"ד במדינת עדן, אנו רואים שבאותה שנה שימש בנגידות חלפון בן הנגיד חיי⁹. יש לשער, שנגידותו של חיי, שמילא תפקיד זה אחרי מצמון בן יפת, נמשכה רק שנים מועטות. את זמנה של התעודה המתפרסמת בזה יש לקבוע, איפוא, בקירוב בין השנים 1140—1145.

כ"י קמברידג' T.—S. 13, J. 8, 17

אנו בית דין חתומי מטה נועדנו במושב אלננו נגיד אלדים בתוכינו נגידנו שמואל הנגיד יכון שמו לנצח להשתדל ולשקוד על עסק עזבון מר' ורב' חלפון בר שמריה הלוי דידיע בן גמיהור.

שטבע בים התימני לן[הס]כים כאחד לדעה מה יעשה לו העמיד אפיטרופוס ומי שיטפל בדבר

להביאו למצרים כי הניח בן קטן ושתי יתומות ואלמנה והן צריכות למזונות ולפרנסה להשיאן סמוך

לפרקן ועל פי מה שהסכמנו סדרנו דברינו מרשות נגידנו לפני שרנו וגדולנו 5 מרנא ורבנא מצמון השר וגדול בישראל

ולכול ואחיו. [יאיר] נתיב ותעלומה יוציא אור וטהר ידים כמוהו יוסיף אומץ לא ישקוט עד אם כילה

את הדן[בר].... 2) זכות על ידו להאיר עיני חשכים ולפקח נפש יתומים ואלמנה כאלה. וכזה סדר דברינו

לפני [נגידנו]: אשתקד שמועה שמענו מפי סוחרי גוים ורוכלי אומות העולם על האיש הנזכר שהפליג

בים ונשתברה הספינה שהיה בה וטבע בנמלה של עדן וחיים לנו ולכל ישראל הניח והגידו כי פלסתו הים ונקבר במדינת עדן

ולאחר ימים העלו מן הים אמודאי מקצת מסחורתו קצת ממנה שבא ליד שרנו 10 בהיות ידו נטויה עליו

..... ואתו שלטוני הארץ ועל פי אלה הדברים שהגיעונו מפי הגוים עד הנה לא ראינו לה... לה... ד

לעשות בו מעשה למנות אפטרופוס ולהרשות מורשה^{2a} לקבל הדבר כל אמרנו אי איפשר ששרנו לא

יגלה אזנינו בדבר אמרנו נוחיל עד בא דברו וכבדנוהו ועל פי דברו נסכים לדעת מה יעשה בישראל עודנו

(7) ר' שם, ע' 304 בהערה. (8) ר' ציון ד' (ת"רצ"ט), ע' 217—227.

(9) יש לתמוה על שטרסרוב (שם, ע' 230), המזהה את חלפון, הנזכר במכתב שטרסרוב, עם חלפון בן מצמון, והן במכתב זה נאמר בפירושי: וספי חיי נגידנו ומפי נגידנו חלפון חמוד; המודו=בנו. חלפון הוא איפוא בן חיי.

(1) אי אפשר לקרוא: ואחרי יאיר נתיב (איוב מ"א, כ"ד).

(2) יש להשלים: [ונחגל] גל (2a) בין השיטין: לבוא ולצאת ולטרה (לקבל הדבר וכו').

- מתיעצים בדבר והנה מעם שרנו באה אגרת דברים מעולפת ספירים ויאמר עם
 הספר את כל המורע) 15
-נאמנים ובאים על דברו ומחפשים נאמן לעשות בו מעשה על פי הגדה.
 לא הספקנו לגמור את הדבר עד שבאו
 שלשת עדי ישראל המה פלני בן פלני ופלני בן פלני והעידו
 לפנינו לאמר אנו מוחוקין על הכרה שלימה
 על מרנא ורבנא חלפון הלוי ואנו בקיאיין בו הרבה וכשעלה מן הים ראינוהו
 והכרנוהו בצורתו ובתמונתו ולא נשתנה
 מראהו ופרצוף פנים עם החטם) יצא שלם כתקנו לא נתחלף ועמדנו על קבורתו
 וקבלנו עדותם והיא?
בשימוש בית דין) ובכלל עדותם מגידין כדברי שרנו בכתב שלקח מושל
 הארץ מה שלקח
1.) 20 מופקדת אצל שרנו ואחר ספר אגרת שרנו וספירת העדים הנזכרים
 עמדנו על
 עמדנו ונחפשה חיפוש ונכריו את מי נשלח ומי ילך לנו ולא מצינו איש ראוי
 לפי מלאת ספק החפץ ובשעת
 חיפושין]ו נקרה נקרינו עם מר' רב' אברהם בר יוסף אלמהדויז) הידוע באבן
 בקל) שהיה עושה דרכו לתימן
 ומקצת ממנו החתומים למטה ומקצת מן מזקני הארץ ומן [המתחיסים
 ליתומי.....) 9) שיביא עמו.....נו עליו
 להביא) 10) לקחת הדבר מעם שרנו ולתבוע ול... ולדון עם כל שידוע שהיה למת
 עסק עמו כדרך כל אפוטרופסין
 ומורשין הנהוגין בדבר והקשה לשאל ממנו שכר מרובה, אך העמידוהו על שכר
 שמונים זהוב שיקח בשכרו
- 25 נראה לנו מפני שהשעה דחוקה עליו לא נחמון הדבר ולא בא לידי מעשה כי 11)
 וימאן לקחת כל עיקר בשעה שהחלו לשאת ולתת בדבר עמו כבר היה חבילתו
 בספינה ורגלו אחת בספינה ורגלו אחת
 ביבשה ולא היה לו ולנו פנאי לגמור את הדבר ולא ... עמו עד שהירם קלע
 ספינתו והלך לו לשלום ואתה עתה
 ב[רוך ה'] הנה הרשית אדם מתחת ידיך זולתי זה הוא מקובל עלינו ומורשה
 מתחת ידינו ותורתו עמנו כתורת
 אפוטרופוס שממנין בית דין לחוב ולזכות להשביע ולגלגל ולעשות כל טעדיקי
 דעבדי אפוטרופוסין של
- 30 בית דין ואם לא נזדמן לך ובאה הסכמתך עמנו הנה זה האיש מר' רב' אברהם
 הנזכר ראוי לדבר אם תוכל לו ואנחנו
 מסכימין עמך ונוקקים לו למיקם למהוא אפוטרופא ליתמי לעיין להון במא
 דאית להון במדינת עדן וכו'.
- 3) = המאורע. 4) ר' יבמ' ק"ב, ע"א. 5) ביטוי רגיל בתשובות הגאונים ובשטרות אותו זמן.
 6) ואין כאן המקום להאריך בפירושו והסחורה הנשאת... 7) מעיר פהדיא אשר בתונס.
 8) הידוע בכינויו אבן בקל.
 9) גם בין השיטין תלויות מלים אחדות שקריאתן קשה. 10) קו למעלה לסימן מחיקה.
 11) שורה זו כתובה בין השיטין 25 ו' 26.